

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 11/1 2022 s. 57-68, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

EYLEM İSTEMİNE GÖRE ÖZNE TÜRÜ YA DA ÖZNE TÜRÜNE GÖRE EYLEM NİTELİĞİ BELİRLENEBİLİR Mİ?

Kerime ÜSTÜNOVA*

Geliş Tarihi: Ekim, 2021

Kabul Tarihi: Şubat, 2022

Öz

Eylemin gerçekleşebilmesi için ön koşul olan öznenin hem anlamsal hem yapısal niteliği, doğal olarak kurucu rolü üstlenen eylemin / yüklem istemine göre belirlenir. Eylemin genetiğine kodlanan nitelikleri zenginleştirmek amacıyla biçim birimsel (morfolojik) çatıya da başvurulur; bir başka deyişle eylem, çatı ekleriyle eylem işletimine girebilir. Ayrıca olumsuzluk, zaman, kişi vb. eylem işletme ekleri, eylemin istemini belirlemede etken olacaktır. İstemi belirginleşen eylem, artık yüklem görevini üstlenmeye ve kendine hizmet eden öğeleri etrafına toplamaya yani cümle ya da eylemsi öbeği kurmaya hazırdır. Eylemdeki hareketin sahibi, “yapan, eden, olan, kılan, yaptıran, ettiren, olduran, kıldırın” nitelikli dil biriminin görev adı, öznedir. Özne olma görevi verilen ad ya da zamir, özne durumu eki aracılığıyla yükleme bağlanır. Burada önemli olan, öznenin hangi nitelikli eylemle buluşacağıdır. Öznenin niteliği, ilişki kuracağı yani bağlanması gereken eylemi belirleyeceğinden özne-eylem arasındaki çift başlı ilişkinin ortaya konması, bazı soruların yanıtlanmasıyla netleşecektir.

Anahtar Sözcükler: Yapan özne, eden özne, olan özne, kılan özne, yaptıran özne, ettiren özne, olduran özne, kıldırın özne.

IS IT POSSIBLE TO DETERMINE SUBJECT TYPE ACCORDING TO VOLITION OF VERB OR QUALITY OF VERB ACCORDING TO SUBJECT TYPE?

Abstract

Both the semantic and structural quality of the subject, which is the prerequisite for the verb to take place, is naturally determined by the volition of the verb / predicate that assumes the constitutive role. The morphomorphic voice is also used in oruludag.edu.tr to enrich the qualities encoded in the genetics of the verb; in other words, the verb can enter the verb conjugation with the voice suffixes. Also, the verb conjugation suffixes such as negativity, tense, person, etc. will be effective in determining the volition of the verb. The verb, whose volition becomes clear, is now ready to take on the predicate task and gather the elements that serve itself, that is, to form a sentence or verb phrase. The task name of the language unit that makes, does, causes the verb or happens is the subject. The noun or pronoun that is given the task of being a subject connects the predicate through the subject case suffix. The important thing here is which qualified verb the subject will meet. Since the nature of the subject will determine the verb with which it will relate, revealing the double-headed relationship between the subject and the verb will become clear by answering some questions.

Keywords: Maker subject, doer subject, happened subject, causative subject, causer subject, transitivised subject.

* Prof. Dr. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, ustunovak@uludag.edu.tr

Giriş

Günümüzde cümlenin kuruluşu, kurucu üyeler (yüklem, özne), zorunlu ve seçimlik öğeler, bunlar arasındaki anlamsal -biçimsel ilişkiler, birbirlerine bağlanma biçimleri, koşulları, bu rolleri içeren kuramlar ve bunlara bağlı olarak *istem / değer* konusu, araştırmacıların dikkatini çeken çalışma alanı hâlini almıştır¹. Cümleyi kuran kategorik unsurların birbirlerine bağlanma şekilleri, bağlanma koşullarının *istem dil bilgisinin*² konusu olduğunu belirten bazı araştırmacılar, “*Cümlede yer alan her unsurun anlambilimsel rolünden bahseden kuramlar, bu rolün yüklemcil öge konumunda olan fiil tarafından verildiğini göstermektedir... Öğelerin anlambilimsel olarak fiiller tarafından seçilmeleri, bunların herhangi bir rolü üstlenmesinin içmerkezli (endocentric) bir belirleme değil, bu üyenin dışındaki bir öge, yani fiil tarafından yapılan dışmerkezli (exocentric) bir belirleme olduğu anlamına gelir.*” diyerek eylemin rolünün önemine dikkat çeker (Hirik, 2018, s. 125-127); eylemleri rol yükleyen, adları da rol yüklenen unsurlar olarak değerlendirir (Kerimoğlu, 2014, s. 89). Başka bir çalışmada istemin biçim bilimsel ve niceliksel yönünün yanı sıra anlamsal ve niteliksel yapısının da incelenmeye muhtaç olduğunu belirtilerek istemin düzeyler hâlinde ele alınması önerilir. “*Sözdizimsel istem düzeyi, mantıksal ve anlamsal istemlerin biçimbilimsel görünümüdür, biçimbilimsel istem düzeyi, istemin sözdizimsel görünümünün biçimbilimsel ifadesidir.*” sözleriyle anlamsal istemin, katılanların anlamsal niteliklerinin, anlamsal durumlar kullanılarak belirlenmesiyle ortaya çıktığı ve bu istem düzeyinin, eylemin katılanlarını belirlediğini ileri sürülür (Aydın Özkan, 2017, s. 185-187). Sonuçta rol dağılımında sözlüksel unsurların cümledeki konumları, yükledikleri biçim birimsel, söz dizimsel, anlam bilimsel, eş dizimsel sınırlılıkların ancak eylemin istemiyle açıklanabildiği söylenebilir.

Her eylem, kuracağı cümleye mutlaka zorunlu olarak özne konumunda bir öge taşımak isteyecektir ki bu durum, özne ve yüklemi cümlenin temel kurucuları konumuna yükseltmektedir. Eylemin gerçekleşebilmesi için ön koşul olan öznenin³, hem anlamsal hem

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız, 2017, s. 337-362; Uğurlu, 2003, s. 124-133; Koç, 2018, s. 73-87; İleri, 1997, s. 157-165; Darancık, 2017, s. 118-122; Demir, 2016.

² Türkolojide istem, birleşim değeri, değerlik, fiil rejimi, fiil-tamlayıcı ilişkisi gibi birçok farklı terimle adlandırılmaktadır (Aydın Özkan, 2017, s. 184). İstem kimi sözlüksel unsurların, özellikle fiillerin katılanlar (participants) adı da verilen zorunlu ve seçimli tamlayıcılardan belirli sayıda ve türde gerek duyduğu veya istediği doğal kapasitesi olarak tanımlanabilir (Doğan, 2016, s. 252). İstem, bağıntılı dil bilgisinde, fiilleri, bunlara bağlı katılanların (actans) sayısına göre nitelendirme ve sınıflandırma ölçütü, istem (valence) olarak nitelendirilmektedir. Bir başka deyişle, istem, katılanlar (actant, participants) da denilen; zorunlu veya isteğe bağlı sentagmatik tümleçlerin (syntagmatic complements), belirli bir sayıda olmak üzere, belirli isimlerin, fiillerin tabii kapasitesi olarak ortaya çıkması şeklinde tarif edilebilir. İstem taşıyıcısı tarafından açılan boşlukların sayısı, onun sayı istemidir (numerical valence) ve boşluk dolduran tümleçlerin (complements) semantik ve morfosentaktik tipleri onun niteleyici istemini (qualitative valence) gösterir (Erdem, 2004, s. 41). İstem konusu, yukarıda bahsi geçen çalışmaların yanı sıra fiillerin *tamlayıcılarla* (complement) ilişkisi olarak da ele alınmaktadır. Çalışmalarda kullanılan tamlayıcı kavramı, yukarıda bahsi geçen rollerin karşılığı olan sözlüksel unsur olarak görülmektedir (Hirik, 2018, s. 125-142). İstem yalnızca fiil ve tamlayıcı ilişkisini konu alan bir kavram değildir. Her sözlüksel unsurun mutlaka tamlayıcısı bulunmaktadır. Bu durumu istem boşluğu şeklinde açıklayan Doğan, bu boşluğun morfolojik ya da sözlüksel unsurla / unsurlarla doldurulabileceğini dile getirerek rol dağılımında sözlüksel unsurların cümledeki konumlarının belirlenmesini sağlayan morfolojik birimlere dikkat çekmektedir. Söz konusu unsurlar, mantıksal üyelerini morfolojik, söz dizimsel, anlambilimsel ve eş dizimsel kimi sınırlılıkları yüklenmeye zorlamaktadır (Doğan, 2011, s. 27; 2016, s. 252). İstem, bir dil biriminin isteği veya gereksiniminin daha büyük bir birimdeki çeşitli yapılarla tamamlanmasını ifade eder. Hem tümcesel yapıda hem öbek yapıda istem ilişkisi iki farklı tipte unsurdan oluşur, s. İlk unsur tamamlanmamış, diğer bir deyişle doymamış bir ögedir. Bu öge sözcük sınıfı açısından değerlendirildiğinde eylem, ad, ön ad veya ilgeç olabilir. İkinci unsuru ise tamamlanmamış ögeyi tamamlamak ve doyurmak için uygun olan ad ya da ad soylu yapılar oluşturur (Aydın Özkan, 2017, s. 185).

³ Öznenin bilinmezliği, kestirilemez oluşu bir başka deyişle edilgen çatılı eylemlerin kurduğu cümlelerde olduğu gibi eylemin yüzey yapıda yer almayışı, eylemin öznesinin olmadığı anlamına gelmemeli. “Yarın İstanbul’a gidilecek.”

yapısal niteliği doğal olarak kurucu / yönetici rolü üstlenen eylemin anlam bilimsel istemine göre belirlenecektir.⁴

Cümlede yaşatılan öge ekleme, öge silme ve öge değiştirme olayları, istemin değişmesine yani artmasına, azalmasına yol açar. Eylemin genetiğine kodlanan niteliklerini bir başka deyişle istemini zenginleştirmenin yollarından biri de biçim birimsel çatıya başvurmaktan geçer istemi değiştiren süreçler anlamsal süreçler ve biçim bilimsel süreçler olmak üzere ikiye ayrılır (Aydın Özkan, 2017, s. 187). Biçim bilimsel süreç için eylemin çatı ekleriyle eylem işletimine girmesi yetecektir⁵. Ayrıca olumsuzluk, zaman, kişi vb. eylem işletme ekleri, eylemin istemini belirlemede etken olacaktır. Bu zorunlu durum, çalışmalarda “*Yüklemde yer alan fiilin hareketin zamanını, şahsını ve kipini belirlemesinden başka, cümleye katılan diğer unsurların ya da üyelerin rollerini belirlemekle yükümlü olmak gibi bir görevi de bulunmaktadır.*” sözleriyle varlık bulur (Hirik, 2018, s. 128).

İstemi belirginleşen eylem, artık yüklem görevini üstlenmeye ve kendine hizmet eden ögeleri etrafına toplamaya hazırdır. Bir başka deyişle cümle ya da eylemsi öbeği kurmaya başlayabilir. Öznenin niteliğini ilişki kuracağı yani bağlanması gereken eylem belirleyeceğinden özne-eylem arasındaki ilişki, çift başlıdır demek daha uygun olacaktır. Sonuçta eylem türüyle birlikte çatı eklerinin de özne türünü belirlemede etkin rol oynadığı öne çıkmaktadır. Bu da istemin bir yanıyla yöneten ve yönetilen unsur ilişkisine dayandığını kanıtlamaktadır.

Tartışma

Eylemdeki hareketin sahibi, “*yapan, eden, olan, kılan, yapturan, ettiren, olduran, kıldırın*” nitelikli dil biriminin görev adı, öznedir. Özne olma görevi verilen ad ya da zamir, özne durumu eki aracılığıyla yükleme taşınır. Burada önemli olan, öznenin hangi nitelikli eylemle buluşacağıdır. Örneğin; durum eylemi, ne tür özne ister; oluş eyleminin kuracağı öbeğe hangi tür özne yerleşecektir? Canlı kanlı bir özne, ne tür eyleme hizmet etmelidir ya da cansız bir özne, doğa olayını işaret eden bir öznenin taşınacağı eylem / yüklem nasıl olmalıdır? Çatı ekleri almayan doğa olaylarını anlatan eylemlerin olduran özne istememeleri, nasıl yorumlanmalıdır? Neden bütün eylemler, bütün çatı eklerini almazlar? Dönüştür, işteş eylemin öznesi hangi nitelikli olmalıdır? Bu sorulardan hareketle yönlendirilecek bu çalışmada özne-eylem / yüklem ilişkisinin hem öznenin hem eylemin niteliklerini belirlemede nasıl söz sahibi olduğu ele alınacaktır. Nitekim bir başka sorun da nitelikleri birbirinden farklı öznelerin tek bir terimle anılması, tüm öznelerin aynı kefeye konmasıdır. Yapan öznenin yapturan öznenin, olduran öznenin; eden öznenin olan öznenin, ettiren öznenin vb. ayrılması gerekir. Bunun için hem eylemlerin hem öznelerin nitelikleri kesin biçimde ortaya konmalı; kısaca bu ilişki, eylem istemi bağlamında ele alınmalıdır.

cümlesinde edilgenlik ekinin eylem istemini etkileyerek öge silme olayına yol açması sonucunda sadece gidenin kim olduğu kestirilemiyor; yoksa işi yapan mutlaka vardır. Nitekim edilgenlik ekinin eylemden atılmasıyla özne cümleye girecektir (Üstünova, 2020a, s. 65-74 / 2020b, s. 1-13; Sebzecioğlu, 2011, s. 15-40). “Yarın ölecek gibi bu dünya için, hiç ölmeyecekmiş gibi öbür dünya için çalışmalı.”, “Geçmiş olsun” vb. cümlelerin bazı çalışmalarda öznesiz kabul edildiği bilinir. Ancak bu tür cümlelerde de özne vardır sadece soyutluğundan ötürü kestirilememektedir.

⁴ Özgünlük Yaylagül, eylemin istemine dayalı rollerden hareketle eylemlerin beş grupta toplanabileceğini belirtir, 1. Tek istemli eylemler (deneyimci), 2. Biri seçimli diğeri zorunlu olmak üzere iki istemli (deneyimci ve uyarıcı) eylemler, 3. İlki deneyimci, ikincisi uyarıcı olan iki zorunlu istemli eylemler, 4. İlki uyarıcı, ikincisi deneyimci olan iki zorunlu istemli eylemler. 5. Özne konumundaki deneyimcinin parçası söylenerek bütünü kastedilen ve istemiyle kaynamış durumda olan eylemler (2010, s. 102).

⁵ Çatı konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Demircan, 2003; Dursun, 2018; Kara, 2016; Karpuz, 2004; Karpuz, 2009; Taneri, 1996.

Yöntem

Bu çalışmada, üzerinde fazla durulmayan özne ve eylem / yüklem niteliklerinin belirlenmesinde rol oynayan etkenler üzerinde durulacak, eylem isteminin özneyi belirlemedeki rolüne dikkat çekilecek, özne çeşitlerine yer verilecek; ileri sürülen tezler, örnekler üzerinden ele alınacaktır. Türkiye Türkçesinde istemi arttıran biçim bilgisel ulamları anlam bilimsel ve söz dizimsel yönleriyle belirlemek amacıyla kullanılan örneklerin tamamı, yazar tarafından ölçünlü dile uygun olarak oluşturulmuş; yazılı metin ya da herhangi bir derlemden yararlanma yoluna gidilmemiştir.

Bulgular

Cümleye giren zorunlu ve seçimlik ögelerin, anlamsal açıdan sınır vurgulamama, ön sınırı vurgulama, son sınırı vurgulama gibi eylemin kılımlı özellikleri doğrultusunda biçimlendiği bilinir. Ancak bu çalışmada konu, yalnız istem odaklı özne-eylem ilişkileri bağlamında inceleneceğinden diğer ögeler göz ardı edilecektir.

Türkçede İstemi Arttıran Biçimbilgisel Kategoriler başlıklı çalışmada, “Sözdizimsel istem, eylemin derin yapıda mantıksal düzeyde, yönetim çerçevesinde yarattığı boşlukların anlamsal düzeyde seçtiği ve sınırladığı anlamsal özellikler ve rollerin yüzey yapıda dilbilgisel ilişkiler ve bağlantılar göz önünde bulundurularak tamamlanması ve gerçekleşmesidir. Bu düzey, eylemin alacağı ögelerin sayısını da ifade eder.” diyen Işıl Aydın Özkan, çatı ulamlarının istemi arttıran biçim bilgisel kategoriler olarak işlem gördüğünü belirtir: “Eylem, ettirgenleştirme, edilgenleştirme gibi dilbilgisel olaylara maruz kaldığında isteminde artma ya da azalma olabilir. Eylemin bu yeni hâlinde kazandığı ya da kaybettiği istem; yani yeni istem potansiyeli ise ikincil istem olarak adlandırılır. Bu durumda eylemin çekirdek ya da içsel üyelerine yeni bir katılan dahil olacaktır veya var olan katılanları arasından bir katılan azalacaktır.” (Aydın Özkan, 2017, s.186-188).

Aşağıda ele alınan oluş, olma, durum, kılış eylemleri üzerinde çatı ekleri aracılığıyla istem artırımını ya da eksiltimine gidilmiş ve söz konusu ekleri alıp almamalarına göre cümledeki öge ekleme, öge silme, öge değiştirme olaylarının isteme bağlı yönlendirilişi örneklendirilmiştir.

a. bat-: bir istemli, etken, geçişsiz, istem değişikliği istemeyen, son sınırı vurgulayan kılımlı özelliğine sahip oluş eylemi

a.1. güneş / batıyor

batan (olan) özne: güneş

Bat-, doğa olayını anlatan, dolayısıyla kendi kendine olan, tek istemli bir eylemdir. Olan nitelikli öznesi (*güneş*), eylemin bilincinde olmadığından yapılan işi algılayan, gerçek, canlı bir özne değildir. Aksine yapılan işten etkilenmiştir.

Doğa olaylarını anlatan tek istemli oluş eylemlerinin öznesi, olan niteliklidir ve eylemden etkilenmiş birimler olarak davranırlar. Bunlar, etkilenen özne niteliği taşımasına karşın, dil bilgisel olarak özne sayılırlar. Tek değerli oluş eylemlerinin yapan, eden, ettiren, olduran konumundaki özne(ler) üzerinde tasarrufu yoktur; dolayısıyla yöneteceği, konumunu belirleyeceği, işin bilincinde olan bir öznesi de olamaz. Oluş eylemlerinin kurduğu cümlelerde hareketi yapan gerçek bir öznenin ve etkilenen nesnenin olmayışı, çatı değişikliğini de gündeme

getirmez (Üstünova, 2020a, s. 72). Bir başka deyişle biçim birimsel çatı yöntemiyle istem artırma olayı bunlarda söz konusu olamaz.

Sonuç a: *Bat-* oluş eyleminin kuracağı cümlede ancak *etkilenen nitelikli olan özne* yer alabilir. Herhangi bir çatı eki alamaz, istem değişikliği olmayacağından farklı nitelikli öznelere yer veremez cümlelerinde. Öge ekleme, silme, değiştirme olayları gerçekleşemez.

b. kuru-: oluş eylemi, bir istemli, etken, geçişsiz, sınırlı istem artırımına uygun, son sınırı vurgulayan kılınış özelliğine sahip oluş eylemi

kuru-, kurut-, kurutul-

b.1. çamaşırlar / güneşte / çabucak / kurudu

kuruyan (olan) özne: *çamaşırlar*

Kuru-, kendi kendine olan, hatta gerçekleşmesi için bir neden gereken doğa olayıdır. Eylemin gerçekleşme nedeni cümlede *güneş* olarak verilmiştir. Doğal olarak olan işlevindeki *güneş*, eylemde yaptırım eki olmamasına karşın kurutan niteliğiyle; bir yandan da “olduran işlevi” üstlenmiştir ki bu kullanım, söz dizimsel yaptırımlı çatıyı düşündürmektedir.

kuruyan (olan) özne: *çamaşırlar*

kurutan (olduran) özne: *güneş*

Kimi zaman neden olan, yüzey yapıda yer almayabilir. Cümle, “*Çamaşırlar çabuk kurudu.*” biçiminde olunca da alıcı, neden olana (*rüzgâr, güneş*) dil dışı göndermelerden çıkarım yoluyla ulaşabilecektir.

kuru-t-: oldurma eylemi, iki istemli, etken, yaptırımlı, geçişsiz

b.2. güneş / çamaşırları / çabucak / kuruttu

kurutan (olduran) özne: *güneş*

kuruyan (olan) özne: *çamaşırlar*

Kurutan özne (*güneş*), olduran yani etkileyen niteliklidir; doğa olayının gerçekleşmesine yol açar. Kuruyan özne ise (*çamaşırlar*), olan yani etkilenen niteliklidir; doğa olayının gerçekleşmesi onun üzerinden olur.

“*Çamaşırlar güneşte çabucak kurudu.*” ile “*Güneş, çamaşırları çabucak kuruttu.*” cümleleri anlamsal açıdan eş değerdir. Yalnız ilkinde söz dizimsel yaptırımlı çatı, ikincisinde biçim birimsel yaptırımlı çatı söz konusudur.

çamaşırlar / güneşte / çabucak / kurudu // güneş / çamaşırları / çabucak / kuruttu

Aldıkları farklı durum ekleri, “güneş”in olduran özne (*güneş-Ø, güneş-te*)⁶, “çamaşır”ın olan özne (*çamaşırlar-Ø, çamaşırlar-ı*) oluşunu değiştirmiyor. Çamaşırların kurumasına sebep olan, güneştir. Olduran özne, eylemin sebebidir. Sonuçta yüklem, oluş eylemi olmasına karşın biçim birimsel yolla yaptırımlı eylem niteliği yüklenmiş, istemini yükseltmiş ve kurdukları cümlelerde öge ekleme ve öge değiştirme olayları gerçekleşmiştir.

⁶ “+” işareti, kaynaşma olayını gösterirken (ek+ek / ek+sözcük, sözcük+sözcük) birleşik yapılarda kullanıldığından karışıklığın önüne geçmek amacıyla bu çalışmada dil birimlerinin bağlantı yerlerini göstermek için ad, eylem ayrımı yapılmaksızın “-” işareti kullanılmaktadır.

Geleneksel dil bilgisinde {-I} ekini alan her ad ya da zamirin nesne oluşu bakış açısıyla örtüşmeyen bu durum, olaya anlamsal açıdan yaklaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. *Kuru-*, geçişsiz bir eylem olduğundan hiçbir koşulda nesne almaz. Çatı ekinin gelmesiyle cümlesine giren *çamaşırlar-ı* ögesinin sırf {-I} ekini aldığı için anlamsal işlevi hiçe sayarak nesne sayılması söz konusu olmamalı. Nitekim söz konusu ögeye nesne, eke de nesne eki demek, ardından {-t-} ekinin geçişsiz eylemi geçişli hâle getiren bir çatı eki olarak değerlendirilmesine yol açar ki bu bize göre kabul edilebilir bir bakış açısı değildir. Çünkü çatı ekleri, yalnızca özne-eylem ilişkisini düzenleyen eklerdir. Anlamı göz ardı ederek konuya biçimsel olarak yaklaşmanın hatalara yol açışı kaçınılmazdır.

kuru-t-(u)l-: oldurulma eylemi, iki istemli, edilgen, yaptırımlı, geçişsiz

b.3. *çamaşırlar* / *güneşte* / *çabucak* / *kurutuldu*

kurutan (olduran) seçimlik özne: --- kurutan (olduran) zorunlu özne: *güneş*

kuruyan (olan) özne: *çamaşırlar*

Edilgen eylemin cümlesinde öge silme (birincil özne) olayı gerçekleşir. İstenirse birincil özne cümleye seçimlik öge formatında girebilir. Ancak olma bildiren *kuru-* eyleminin cümlesinde bu dil olayı gerçekleşemez. Araştırmacılar, “*Fiilin her farklı sürecinde farklı nitelikte katılanların olduğunu belirtmektedir. Katılanların sayısını ve anlambilimsel rolünü fiilin ifade ettiği olay ya da sürecin tipi belirlemektedir.*” (Doğan, 2017, s. 4, 5) diyerek anlam bilimsel rolle eylemin anlamı arasındaki sıkı ilişkiye dikkat çekip “*Rol, istem ve yönetim, birbirini içeren ve birbirinin sonucu olan kavramlardır.*” sözleriyle söz konusu ilişkiyi öne çıkarırlar (Hirik, 2018, s. 130).

Sonuç b: *Kuru-* eyleminin gerçekleşmesi için bir neden olma, yol açma olmalıdır. Oluş eylemi olmasına karşın sınırlı istem artımı gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla öznenin neden olunan niteliği taşıdığı görülür. *Kuru-* oluş eylemi, yalnız yaptırım ekiyle edilgenlik ekini aldığından kuracağı cümlelerde *olan özne, olduran özne* yer alabilir; cümlelerinde öge silme, öge ekleme, öge değiştirme olayları görülür.

c. *ürper-*: kendi kendine olan duygu eylemi, bir istemli, etken, geçişsiz, sınırlı istem artırımına uygun, son sınırı vurgulayan kılımlı özelliğine sahip olma eylemi

ürper-, ürpert-

c.1. *sanki* / *içim* / *ürperdi.*

ürperen (olan) özne: *içim*

ürper-t-: oldurma eylemi, iki istemli, etken, yaptırımlı, geçişsiz

c.2. *duyduğum ses* / *sanki* / *içimi* / *ürpertti.*

ürperten (olduran) özne: *duyduğum ses* ürperen (olan) özne: *içim*

Sonuç c: *Ürper-*, etkisi geçici olan bir olma eylemidir. Bir anda istem dışı ortaya çıkan bir duyguyu anlatır; özneleri hem olan hem etkilenen niteliklidir. *Ürper-*, yalnız yaptırım ekini aldığından kuracağı cümlelerde *olan özne, olduran özne* yer alabilir.

ç. kes-: iki istemli, etken, geçişli, sınırlı istem artırımına uygun, son sınırı vurgulayan kılınış özelliğine sahip durum eylemi

kes-, kestir-, kestiril-

ç.1. dedem / *bugünden itibaren* / **ekmeği** / *kesmiş*

NESNE

kesen (yapan) özne: *dedem*

kes-tir-: durum eylemi, üç istemli, etken, yaptırımlı, geçişli

ç.2. babaannem / **dedeme** / *bugünden itibaren* / **ekmeği** / *kestirmiş*

NESNE

kestiren (yaptıran) özne: *babaannem*

kesen (yapan) özne: *dedem*

kes-tir-(i)l-: durum eylemi, üç istemli, edilgen, yaptırımlı, geçişli

ç.3. dedeme / *bugünden itibaren* / **ekmek** / *kestirilmiş*

NESNE

kestiren (yaptıran) zorunlu özne: ---

kesen (yapan) özne: *dedem*

ç.4. babaannem tarafından / *bugünden itibaren* / **dedeme** / **ekmek** / *kestirilmiş*

NESNE

kestiren (yaptıran) seçimlik özne: *babaannem (tarafından)*

kesen (yapan) özne: *dedem*

Sonuç ç: *Kes-*, sonlandırmak, yoksun bırakmak anlamındaki durum eylemi, yalnız yaptırım ekiyle edilgenlik ekini aldığından kuracağı cümlelerde *yapan özne*, *yaptıran özne* yer alabilir.

d. uyu-: tek istemli, etken, sınırlı istem artırımına uygun, ön sınırı vurgulayan kılınış özelliğine sahip durum eylemi

uyu-, uyut-, uyutul-

d.1. İzge / *şimdi* / *uyuyacak*

uyuyan (yapan) özne: *İzge*

uyu-t-: durum eylemi, iki istemli, etken, yaptırımlı, geçişsiz

d.2. Halası / *şimdi* / **İzge'yi** / *uyutacak*

uyutan (yaptıran) özne: (**İzge'nin**) *halası*

uyuyan (yapan) özne: *İzge*

uyu-t-(u)l-: durum eylemi, iki istemli, edilgen, yaptırımlı, geçişsiz

d.3. İzge / *şimdi* / *uyutulacak*

uyutan (yaptıran) özne: ---

uyuyan (yapan) özne: *İzge*

d.4. Halası tarafından / şimdi / İzge / uyutulacak

uyutan (yaptıran) seçimlik özne: *halası (tarafından)* uyuyan (yapan) özne: *İzge*

Sonuç d: Uyu- durum eylemi, yalnız yaptırm ekiyle edilgenlik ekini aldığından kuracağı cümlelerde *yapan özne, yaptıran özne* zorunlu öge olarak yer alabilir.

e. döv-: iki istemli, etken, geçişli, her türlü istem artırımına uygun, sınır vurgulamayan kılış özelliğine sahip kılış eylemi
döv-, dövdür-, dövül-, dövdürül-, dövün-, dövüş-, dövüştür-, dövüştürül-

e.1. patron / cırağı / dövmüş

NESNE

döven (kılan) özne: *patron*

döv-dür-: kılış eylemi, üç istemli, etken, yaptırımlı, geçişli

e.2. müşteri / patrona / cırağı / dövdürmüş

NESNE

dövdüren (kıldıran) özne: *müşteri* döven (kılan) özne: *patron*

döv-(ü)l-: kılış eylemi, iki istemli, edilgen, geçişli

e.3. cırak / dövülmüş

NESNE

döven (kılan) özne: ---

e.4. patron tarafından / cırak / dövülmüş

NESNE

döven (kılan) seçimlik özne: *patron (tarafından)*

döv-dür-(ü)l-: kılış eylemi, üç istemli, edilgen, yaptırımlı, geçişli

e.5. müşteriler tarafından / patrona / cırak / dövdürülmüş

NESNE

dövdüren (kıldıran) seçimlik özne: *müşteri (tarafından)* döven (kılan) özne: *patron*

döv-(ü)ş-: kılış eylemi, üç istemli, etken, işteş, geçişli

e. 6. müşteriler / dövüşmüş

dövüşen (kılan) özne: *müşteriler*

döv-(ü)ş-tür-: kılış eylemi, dört istemli, etken, işteş, yaptırımlı, geçişli

e. 7. satıcı / müşterileri / dövüştürmüş

dövüştüren (kıldıran) özne: *satıcı* dövüşen (kılan) özne: *müşteriler*

döv-(ü)ş-tür-(ü)l-: kılış eylemi, üç istemli, edilgen, yaptırımlı, geçişli

e. 8. müşteriler / dövüştürülmüş

dövüştüren (kıldırın) seçimlik özne: --- dövüşen (kılan) özne: *müşteriler*

e. 9. satıcı tarafından / müşteriler / dövüştürülmüş

dövüştüren (kıldırın) özne: *satıcı (tarafından)* dövüşen (kılan) özne: *müşteriler*

döv-(ü)n-: kılış eylemi, iki istemli, etken, dönüşlü, geçişli

e. 10. patron / dövünmüş

dövünen (kılan) özne: *patron*

Sonuç e: Döv-, tüm çatı eklerini alabilen, yani istem artırımına uygun bir kılış eylemidir. Yaptırım ekinden sonra edilgenlik (*dövdürül-*) eki gelebilir. İşteş eylem de yaptırım ekini alır (*dövüştür-*, *dövüştürül-*) ancak dönüşlülük ekinden sonra hiçbir çatı eki gelmez. Cümlelerinde *kılan özne*, *kıldırın özne*, *kendinden etkilenen kılan özne*, *karşılıklı kılan ve karşılıklı kıldırın özne* türleri; buna bağlı olarak da öge ekleme, öge silme, öge değiştirme olayları görülür.

Sonuç

Edilgenleştirme, dönüşlülük, işteşlik, ettirgenleştirme ya da yaptırım, Türkiye Türkçesinde istemi artıran, eksilten kısaca değiştiren biçim bilgisel ulamlar olarak işlem görür. Cümlede yaşatılan öge silme, öge ekleme, öge değiştirme olaylarını yönlendirmenin yanı sıra zorunlu ve seçimlik tüm ögelerde olduğu gibi özne çeşitlerini belirlemede de eylem istemleri bağlayıcıdır. Eylemlerin nitelikleri ve aldıkları çatı eklerine göre özneler çeşitlenir. Bu durumda etken ya da yaptırımlı ya da işteş, dönüşlü bir eylemin öznesini eylemin türüne bakmadan yalnız “özne” terimiyle adlandırmak yanıltıcı olabildiği gibi tüm özneleri aynı kefeye koymak, işi hafife almaktan öteye gitmez.

1. Çatı eklerini alamayan tek istemli oluş eylemlerinin kuracakları cümlelerde yalnız *olan özne* zorunlu öge olarak yer alır. Bunlarda istem değişikliği gerçekleştirilemediğinden öge ekleme, öge silme, öge değiştirme olayları da söz konusu olamaz. Ancak iki istemli oluş eylemlerinin kuracakları cümlelerde, sınırlı istem artırımını nedeniyle *olan öznenin* yanı sıra *olduran özne* de zorunlu öge olarak yer alır.

2. Sınırlı istem artırımına uygun olma eylemleri, yalnız yaptırım ekiyle edilgenlik ekini aldığından kuracakları cümlelerdeki özneler; *olan özne*, *olduran özne* terimleriyle adlandırılabilirler. İstem değişikliği söz konusu olduğundan öge ekleme, öge silme, öge değiştirme olayları gerçekleştirilebilir.

3. Durum eylemleri de sınırlı istem artırımına uygundur; bu nedenle yalnız yaptırım ekiyle edilgenlik ekini alırlar ve kuracakları cümlelerdeki özneler; *yapan özne*, *yaptıran özne* terimleriyle adlandırılabilirler. Geçişli durum eylemleri işteşlik ekini de alırlar. İstem değişikliğine bağlı öge ekleme, öge silme, öge değiştirme olayları görülür.

4. Kılış eylemleri, yaptırım, edilgenlik, dönüşlülük ve işteşlik olmak üzere bütün çatı eklerini alırlar. Kısaca çatı ekleriyle yapılacak her türlü istem artırımına uygundur. Yaptırım ekiyle edilgenlik eki üst üste gelebilir. İşteş eylem de yaptırım ekini alır ancak dönüşlülük ekinden sonra hiçbir çatı eki gelmez. *Kılan özne*, *kıldırın özne*, *kendinden etkilenen kılan özne*, *karşılıklı kılan ve karşılıklı kıldırın özne* türleri istem değişikliği sonucunda cümlelerde zorunlu öge olarak yer alırlar. Dolayısıyla cümlelerde öge ekleme, öge silme, öge değiştirme olayları yaşatılır.

Kaynaklar

- Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş kategorisi: Türkmençe örneği*. Ankara: Grafiker.
- Aydın Özkan, I. (2017). Türkçede istemi artıran biçimbilgisel kategoriler. *The Journal Academic Social Science Studies*, 60, 183-195.
- Aydın Özkan, I. (1999). Türkçede fiil-tamlayıcı ilişkisi ve fiillerin istem değiştirmesi. *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 1, 125-143.
- Darancık, Y. (2017). Dilbilgisinde yönetim, birleşim değeri ve bağımsallık. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(1), 118-122.
- Demircan, Ö. (2003). *Türk dilinde çatı*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi fiillerinde isteme göre anlam değişiklikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, N. (2014). Çok işlevlilik açısından Türkçe edatların söz dizimsel ve anlam bilimsel yapısı. *Dil Araştırmaları*, 15, 105-119.
- Doğan, N. (2015). Türkçe sıfatların istem bilgisi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 77-90.
- Doğan, N. (2016). İstem sözlükleri ve Türkçe. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42(III), 251-268.
- Doğan, N. (2017). Türkçe fiillerin anlambilimsel sınıfları. *Uluslararası Dil ve Edebiyatı Modernleşme ve Gelenek Sempozyumu*, 223-250. Karabük: Karabük Üniversitesi.
- Dursun, S. (2018). *Türkçede ettirgen yapılar*. Ankara: Grafiker.
- Erdem, M. (2004). Türkmen Türkçesinde mental fiillerin “istem”e göre anlam değişimleri. V. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*, 940-948. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hirik, S. (2018). Rol kuramı ile fiillerin anlambilimsel kategorilerinin ilişkisi: İyi ve kötü prens öyküsü örneği. *Türkbilig*, 35, 125-142.
- İleri, E. (1997). Türkçedeki fiillerin birleşim değeri. VIII. *Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, 157-165. Ankara.
- Kara, F. (2016). Oldurganlık ve ettirgenlik çatı eklerinin işlevleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(3), 1204-1215.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde kılınış*. Ankara: Divan Kitap.
- Karadoğan, A. ve Hirik, E. (2015). Türkçe fiillerde kılınış türlerinin dil öğretimindeki yeri üzerine. *International Journal of Languages' Education and Teaching, UDES 2015*, 48-59.
- Karpuz, H. Ö. (2004). Olma bildiren eylemler için bir terim önerisi: olgan çatı. V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, 1673-1683. Ankara: Türk Dil Kurumu: 855 / 1.
- Karpuz, H. Ö. (2009). Türkiye Türkçesindeki eylem çatılarının yeniden yapılandırılması ve yeni terim önerileri. *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildirileri*, 651-656. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Genel dilbilime giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Koç, E. (2018). Azerbaycan Türkçesinde fiillerin isteme göre incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 22, 73-87.
- Sebzecioğlu, T. (2011). Türkçede özne yükleme. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(1), 15-40.

- Taneri, M. (1996). Türkçe’de istemli / istemsiz- geçişsiz edilgen çatılar ve ağaç şemada zorunlu boğum. *X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, 47-66. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Uçar, E. F. M. (2017). Çağatay Türkçesinde sıfır biçimbirim. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(2), 82-101.
- Uğurlu, M. (2003). Türkiye Türkçesinde “bakış” (“Aspekto Tempora”). *Türkbilig*, 5, 124-133.
- Üstünova, K. (2020a). Doğa olaylarını anlatan oluş eylemlerinin cümlelerinde öge ekleme, öge çıkarma, öge değiştirme olayları. *Dil Araştırmaları*, 27, 65-74.
- Üstünova, K. (2020b). Kendi kendine / kendiliğinden olma / oluş bildiren eylemlerin sınıflandırılması üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Ö.8, 1-13.
- Yaylagül, Ö. (2010). Türkiye Türkçesindeki duygu fiilleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 100-111.
- Yaylagül, Ö. (2015). *Göstergebilim ve dilbilim*. Ankara: Hece.
- Yıldız, H. (2017). Türk dilinde fiillerin semantik sınıflandırılması problemi. *Journal of Turkish Language and Literature*, 3(1), 337-362.

Extended Abstract

Both the semantic and structural quality of the subject, which is the prerequisite for the verb to take place, is naturally determined by the volition of the verb / predicate that assumes the constitutive role. The morphomorphic voice is also used in order to enrich the qualities encoded in the genetics of the verb; in other words, the verb can enter the verb conjugation with the voice suffixes. Also, the verb conjugation suffixes such as negativity, tense, person, etc. will be effective in determining the volition of the verb. The verb, whose volition becomes clear, is now ready to take on the predicate task and gather the elements that serve itself, that is, to form a sentence or verb phrase.

The task name of the language unit that *makes, does, causes* the verb or *happens* is the subject. The noun or pronoun that is given the task of being a subject connects the predicate through the subject case suffix. The important thing here is which qualified verb the subject will meet.

Since the nature of the subject will determine the verb with which it will relate, revealing the double-headed relationship between the subject and the verb will become clear by answering some questions. For example, what kind of subject does the stative verb want; what kind of subject will be placed in phrase formed by the process verb? What kind of verb should a living subject serve or how should the verb / predicate that an inanimate subject that pointing to natural event be connected to? How should it be interpreted that the verbs describing natural events that do not have the voice suffixes do not want a *causative subject*? How should it be interpreted that the verbs describing the natural events that do not have the voice suffixes do not want a transitivised subject? Why don't all verbs get all voice suffixes? What quality should the subject of the reflexive or reciprocal verb have? In this study, which will be guided by these questions, it will be discussed how the subject-verb / predicate relationship has a say in determining the qualities of both the subject and the verb. As a matter of fact, another problem is that subjects with different qualities are mentioned with a single term, putting all subjects in the same equation. The maker subject is different from the causative subject; the doer subject is different from the happened subject or causer subject, etc. So they must be separated from each other. For this, both the demands of the verbs and the qualities of the subjects must be clearly revealed.

Only the happened subject is included as an obligatory element in the sentences to be formed by the single-volitional process verbs that cannot take the voice suffixes. Since volition changes cannot be made in these, argument adding, argument deletion, argument changing events are also not possible. However, in the sentences to be formed by the two-volitional process verbs, besides the *happened subject*, the *causer subject* is also included as an obligatory element. That is due to the limited volitional increase.

Since the being verbs suitable for limited volitional increase only take the sanction suffix and passivity suffix, the subjects, in the sentences formed by these verbs, can be named in terms of *happened subject*, *causer subject*. Since volition changes can be made in these, argument adding, argument deletion, argument changing events can be performed.

Stative verbs are also suitable for limited volitional increase; therefore they only take the passivity suffix and the sanction suffix and the subjects in the sentences they will construct; can be named with the terms *maker subject* and *causitive subject*. Transitive stative verbs also take the reciprocal suffix. Argument adding, argument deletion, argument changing events are seen depending on the volitional change.

The action verbs take all the suffixes, namely sanction, passivity, reflexivity and reciprocal. In short, they are suitable for any volitional increase to be made with voice suffixes. The sanction suffix and the passivity suffix may overlap. The reciprocal verb also receives the sanction suffix, but no voice suffix comes after the reflexivity suffix. The types of *subject that makes*, *subject that causes*, *subject that is affected by oneself*, *subject that makes mutual and makes each other* take place as a mandatory element in sentences as a result of the change in volition. Therefore, argument adding, argument deletion, argument changing events are experienced in sentences.